

"The Consequences of the Militarization of the Caspian Sea on Iran's Economic Security"

Hassan.kouchaki^{1✉} | Hamid.kareemi² | Mohsen.moradian³ |
Ebrahim.roumina⁴ | Reza.mohseni⁵

1-Ph.D. Student in Defense Management, Army Command and Staff University of the Islamic Republic of Iran, Tehran, Iran. (Corresponding Author): h.kochaki@casu.ac.ir

2-Assistant Professor of Defense Management, Army Command and Staff University, Tehran, Iran: hameed.kareemi@gmail.com

3-Assistant Professor of Defense Management, University of Strategic Sciences, Tehran, Iran: mohsen.moradian7@gmail.com

4-Associate Professor of Political Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran: e.roumina@modares.ac.ir

5-Assistant Professor of Economics, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran: re_mohseni@sbu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received

26 March 2025

Received in revised form

22 April 2025

Accepted

03 June 2025

Published online

20 June 2025

Keywords:

Consequences,

Militarization, Economic

Security, Caspian Sea

ABSTRACT

Objective: The Caspian region, as one of the world's strategic and sensitive areas, has been a battleground for regional and extra-regional actors competing over national interests and security concerns. Disputes over energy resources, the legal regime, ethnic issues, and environmental concerns, combined with differences in security perceptions and unequal power distribution, have led to divergence among the coastal states. The militarization of the Caspian Sea has significantly influenced the region's security, political, and economic dynamics, necessitating a comprehensive analysis of its implications for Iran's national security.

Methodology: This study employs a descriptive-analytical approach, combining qualitative and quantitative methods. Data were collected through expert panels, interviews, and surveys with specialists in security and geopolitics who have experience in Caspian affairs.

Findings: The findings indicate that while Russia has played a dominant role in strengthening its military presence, other coastal states have also actively participated in this militarization process. Moreover, Azerbaijan's reliance on extra-regional powers, such as the United States and Turkey, has further contributed to the military buildup in the region.

Originality: This study highlights the impact of Caspian militarization on Iran's national security, emphasizing that increased military activities, particularly the presence of extra-regional powers, could pose a serious threat to Iran's strategic interests.

Cite this article: Author, Hassan. Kouchaki., Author, Hameed. Kareemi., Author, Mohsen. Moradian., Author, Ebrahim. Roumina., & Author, Reza. Mohseni. (2025). Article title. *Journal Title*, 6 (24), 7-31. DOI: 10.22034/qjws.2025.2056686.1276

پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت اقتصادی ایران

حسن کوچکی^۱ | حمید کریمی^۲ | محسن مرادیان^۳ | ابراهیم رومینا^۴ | رضا محسنی^۵

۱- دانشجوی دکتری مدیریت دفاعی، دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش ج ا ایران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول):

h.kochaki@casu.ac.ir

۲- استادیار مدیریت دفاعی، دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش، تهران، ایران: hameed.kareemi@gmail.com

۳- استادیار مدیریت دفاعی، دانشگاه علوم استراتژیک، تهران، ایران: mohsen.moradian7@gmail.com

۴- دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران: e.roumina@modares.ac.ir

۵- استادیار اقتصاد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران: re_mohseni@sbu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله:	منطقه خزر به‌عنوان یکی از مناطق حساس و استراتژیکی جهان، عرصه رقابت و نزاع بین بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای بر سر منافع ملی و امنیتی محسوب می‌شود. اختلافات بر سر منابع انرژی، تعیین رژیم حقوقی، مسائل قومی و مسائل زیست‌محیطی، در همراهی با تفاوت در برداشت‌های امنیتی و توزیع نابرابر قدرت، موجب واگرایی کشورهای ساحلی شده است. نظامی شدن دریای خزر تحولات امنیت اقتصادی ایران را تحت تأثیر قرار داده است.
مقاله پژوهشی	این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته و رویکرد آن آمیخته است. داده‌های تحقیق از طریق پنل‌های خبرگی، مصاحبه‌ها و پرسش‌نامه‌ها گردآوری شده و تحلیل شده است. جامعه آماری شامل ۷۰ نفر از متخصصان حوزه امنیت و اقتصاد بوده که در زمینه مسائل دریای خزر دارای تجربه و تخصص هستند.
تاریخ دریافت:	بررسی ظرفیت‌های نظامی کشورهای ساحلی و معاهدات نظامی-امنیتی آنان نشان می‌دهد که روسیه بیشتر از سایر کشورها در روند نظامی شدن منطقه نقش داشته اما دیگر کشورها نیز به‌طور فعالی در این فرایند شرکت کرده‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که نظامی شدن منطقه، به‌ویژه حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای، می‌تواند تهدیدی جدی برای امنیت اقتصادی ایران باشد.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۲	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۳۰	
کلیدواژه‌ها: امنیت اقتصادی، پیامد، دریای خزر، نظامی شدن	

استناد: کوچکی، حسن؛ کریمی، حمید؛ مرادیان، محسن؛ رومینا، ابراهیم؛ محسنی، رضا (۱۴۰۴). پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت اقتصادی ایران. *مطالعات جنگ*، ۶ (۲۴)، ۳۱-۷.

DOI: 10.22034/qjws.2025.2056686.1276

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

© نویسنده‌گان.

مقدمه

منطقه خزر به دلیل برخورداری از منابع عظیم انرژی و همچنین موقعیت جغرافیایی خاص خود از دو دیدگاه ژئواکونومیک و ژئواستراتژیک، توان بالقوه در اختیار گذاشتن موقعیت برتر قدرت برای بازیگران منطقه‌ای و جهانی را دارا است. دریای خزر پس از فروپاشی شوروی و کسب استقلال واحدهای سیاسی آن (مانند آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان) علاوه بر روسیه که تا قبل از آن به‌عنوان یک ابرقدرت اجازه نفوذ و مداخله در منطقه را به دیگر بازیگران نمی‌داد، مورد توجه سایر بازیگران منطقه‌ای مانند ترکیه و قدرت‌های فرا منطقه‌ای همچون ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا، اسرائیل، چین و ژاپن و قدرت نوظهوری مانند هند قرار گرفت و جدای از اهداف و منافع اقتصادی، سیاسی، امنیتی و ... محدودسازی ایران در حوزه نفوذ پیرامونی خود، در دستور بازیگران رقیب به‌ویژه ایالات متحده آمریکا قرار گرفت. (قاسمی، ۱۳۹۴: ۱)

کشف منابع عظیم انرژی یکی از مؤثرترین دلایل تبدیل شدن یک منطقه به کانون کشمکش‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی است. با استقبال و چراغ سبز نشان دادن برخی از کشورها، شاهد حضور بازیگران فرا منطقه‌ای، شرکت‌های چندملیتی و شرکت‌های نفتی در این حوزه هستیم که باعث پیچیدگی‌ها و شکاف‌های سیاسی، اقتصادی و امنیتی در این منطقه شده است. در این راستا، حرکت‌های ناهماهنگ و واگرایانه برخی از کشورهای جدید حاشیه دریای خزر در بهره‌برداری از منابع دریا با بهره‌گیری و مشارکت شرکت‌های چندملیتی و فرا منطقه‌ای باعث ایجاد چالش‌ها و عدم شکل‌گیری اتحادها و همگرایی در بین کشورهای حاشیه دریای خزر شده است. (جعفری ولدانی، ۱۳۹۶: ۳۵)

در حال حاضر بیش از ۲۰۰ کشتی جنگی در دریای خزر وجود دارد گرچه ابعاد آن‌ها زیاد بزرگ نیست اما وجود آن‌ها نشانگر نظامی شدن هرچه بیشتر خزر است. (مرادیان، ۱۳۹۴: ۷۸)

بازیگران مداخله‌گر نظیر ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا، ترکیه و رژیم صهیونیستی به دلیل رسوخ‌پذیری سیاسی و امنیتی برخی از بازیگران حوزه خزر به همکاری نظامی و تسلیحاتی با انعقاد پیمان‌های نظامی و تسلیحاتی با این بازیگران پرداخته‌اند و درصدد ارتقاء تجهیزات، امکانات و ظرفیت‌های نظامی خود باشند و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را با چالش مواجه ساخته‌اند؛ حال با توجه به اهمیت

منطقه خزر، وجود عوامل مناقشه مطرح شده و اعمال نفوذ قدرت‌های فرا منطقه‌ای، روند نظامی شدن دریای خزر از حدود یک دهه پیش آغاز شده و همچنان در حال قوت گرفتن است. با توجه به بسته بودن دریای خزر و راه نداشتن به آب‌های آزاد، نظامی شدن خزر با روند نظامی شدن و مسابقه تسلیحاتی در دیگر نقاط دنیا متفاوت است. نظامی شدن دریای خزر پیامدهای زیادی بر کشورهای حاشیه این دریا دارد که می‌تواند بر امنیت ملی آن‌ها و به‌ویژه ایران داشته باشد.

به نظر می‌رسد با انجام این تحقیق می‌توان نسبت به شناسایی پیامدهای نظامی شدن دریای خزر، آشنایی بیشتر با حوزه‌های ژئوپلیتیکی هم‌جوار و داشتن برآورد صحیح از موقعیت نظامی این حوزه‌ها در جهان امروز اقدام نمود. در صورت عدم انجام تحقیق نیز تأثیر ظرفیت‌های نظامی و معاهدات نظامی - امنیتی کشورهای حاشیه خزر بر امنیت اقتصادی ایران مشخص نخواهد شد. در این تحقیق هدف اصلی بررسی پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت اقتصادی ایران و سؤال اصلی تحقیق پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت اقتصادی ایران چیست؟ همچنین سؤال‌های فرعی تحقیق عبارت‌اند از پیامدهای نظامی شدن دریای خزر با افزایش تجهیزات و امکانات بر امنیت اقتصادی ایران چیست؟ پیامدهای نظامی شدن دریای خزر با افزایش معاهدات و قراردادهای نظامی بر امنیت اقتصادی ایران چیست؟

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

مبانی نظری

نظامی شدن دریای خزر:

گرایش کشورها به افزایش توان نظامی خود در حاشیه دریای خزر برای آماده شدن در جهت برخوردهای نظامی احتمالی بین این کشورها و یا ایجاد بازدارندگی در برابر تهدیدهای ناشی از تحرکات نظامی سایر کشورهای حاشیه این دریا است که با افزایش نیرو، تجهیزات نظامی و استفاده از حمایت‌های نظامی و سیاسی کشورهای قدرتمند منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در قالب پیمان‌های نظامی و خرید تسلیحات و ... همراه است.

(آجورلو، ۱۳۹۲)

آذربایجان در حال حاضر به تکیه بر خرید انواع پهپاد از رژیم صهیونیستی (هرمس ۴۵۰، هرمس ۹۰۰، هرون، سرچر، اوربیتر ۱-۲-۳، ایرواستار، اسکای استریکر، هاروپ، ضربه) قدرت نظامی خود را به مقدار قابل توجهی افزایش داده است. (کانال خبری وقایع الاتفاقیه نظامی، ۱۴۰۳)

همکاری‌های نظامی جمهوری آذربایجان و آمریکا یکی از بزرگ‌ترین تهدیدهای منطقه دریای خزر در جهت نظامی کردن این دریا به شمار می‌رود. بر اساس قرارداد جمهوری آذربایجان و آمریکا در سال ۲۰۰۲ آمریکا متعهد به پرداخت یک کمک ۴,۴ میلیون دلاری به این کشور در جهت تجهیز ناوگان دریایی آن شد. (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۴:۱۴۳)

جمهوری آذربایجان در مقایسه با جمهوری‌های تازه استقلال یافته اطراف خود، در اثر بهره‌برداری از منابع نفتی و سرمایه‌گذاری توسعه بیشتری پیدا کرده است. آذربایجان نخستین کشوری است که درصدد برآمده با جذب همکاری شرکت‌های بزرگ نفتی، گوی سبقت را در استخراج ذخایر نفتی بر باید و طبعاً در همین راستا از حمایت‌های زیاد محافل رسمی غرب و به‌ویژه آمریکا برخوردار بوده است. (طحانی، ۱۴۰۲)

روسیه دریای خزر را از منظر منافع ژئواستراتژیک، ژئوپلیتیک، اکولوژیک و اقتصادی می‌نگرد. از بعد ژئواستراتژیک، روسیه تمایل به حفظ قدرت خود در منطقه خزر و کشورهای مشترک‌المنافع دارد؛ چراکه این امر می‌تواند به تضمین امنیت جبهه جنوبی آن منجر شود. از بعد ژئوپلیتیک نیز تلاش روسیه جهت حضور در مرزهای شوروی سابق و حل مسائل قفقاز شمالی در میان جمهوری‌های خودمختار روسیه نظیر چچن، اوستیای شمالی و اینگوش و همچنین جلوگیری از رشد تهدیدات و فشارهای مذهبی و هابیون منطقه خزر را بیش‌ازپیش حائز اهمیت ساخته است. از بعد اکولوژیک نیز دستیابی به منابع خزر و بهره‌برداری از آن برای روسیه بسیار مهم است به‌گونه‌ای که حفظ این منافع می‌تواند به حضور نظامی روسیه در این منطقه منجر شود. سرانجام از

بعد اقتصادی، منابع نفت خزر و رقابت با سایر کشورهای سرمایه‌گذار ساحلی از اهمیت ویژه‌ای برای روسیه برخوردار است (Thomas, 2014:5). بنابراین، می‌توان گفت منطقه خزر به‌عنوان حوزه نفوذ روسیه در زمینه منافع سیاسی و اقتصادی قلمداد می‌گردد و بازیگری جدی در طول تاریخ این منطقه به شمار می‌رود به‌گونه‌ای که در مقایسه با سایر بازیگران بازی بزرگ در حوزه دریای خزر، طولانی‌ترین تاریخ مشارکت را داشته است. در این راستا، روسیه سعی کرده است که بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی همچنان تسلط خود را از منظر سیاسی، اقتصادی و نظامی بر این حوزه حفظ نماید (Abilov, 2015:39).

قزاقستان از لحاظ وسعت دومین کشور بزرگ شوروی سابق و از نظر جمعیت چهارمین کشور بزرگ و یکی از غنی‌ترین کشورها در زمینه منابع طبیعی به‌ویژه نفت به شمار می‌آید. اقتصاد قزاقستان بزرگ‌ترین اقتصاد در کشورهای آسیای مرکزی است که اغلب به دلیل منابع طبیعی وسیع این کشور است. (طحانی، ۱۴۰۲) برآورد می‌شود که مجموع ذخایر هیدروکربنی درون ساحلی و برون ساحلی قزاقستان بین ۱۷/۶ تا ۹۹ میلیارد بشکه باشد. قسمت اعظم تولید نفت قزاقستان در حوزه‌های تنگیز، قره‌چغانک و کاشغان واقع است. تنگیز در اراضی تالابی سواحل شمال شرقی دریای خزر قرار گرفته است. منابع نفت قابل احیای آن را ۹ تا ۶۷ میلیارد بشکه برآورد کرده‌اند. حوزه‌های نفتی تنگیز و کاشغان دارای گاز طبیعی نیز هستند. حوزه مهم دیگر گاز قزاقستان، امان‌گلدی در جنوب این کشور است. به‌رغم اینکه قزاقستان ۶ تریلیون فوت مکعب ذخایر اثبات‌شده گاز دارد، در حال حاضر از واردکنندگان گاز است. قزاقستان از سال ۱۹۹۱ به دنبال سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بوده و همواره برای جلب سرمایه‌گذاری خارجی تلاش کرده است. محرک اصلی رشد اقتصادی قزاقستان، سرمایه‌گذاری خارجی گسترده در صنایع نفت و گاز است. نفت قزاقستان از سه مسیر صادر می‌شود: خطوط شمالی (از طریق خط لوله و شبکه راه‌آهن روسیه)، غربی (از طریق خط لوله کنسرسیوم خزر) و جنوبی (از راه حمل به ایران).

برقراری ارتباط با دریای سیاه و خلیج فارس اجازه داده است بخشی از نفت قزاقستان (یا معادل آن از نفت ایران) به بازارهای جهانی راه یابد. (اسفندیار، ۱۳۹۵: ۱۲)

ترکمنستان برای ایجاد تنوع در بازار مصرف و صادرات، مجدانه پیگیر فراهم نمودن امکانات صادرات است. زمینه اصلی اقتصاد ترکمنستان، انرژی، ساختمان سازی، حمل و نقل و ارتباطات است. ولی هنوز در استفاده از توان موجود در کشور نارسایی هایی وجود دارد که با روی کار آمدن دولت جدید هر یک از وزارتخانه ها با برنامه ریزی کلان درصدد توسعه اقتصاد ترکمنستان است. (ابراهیمی ۱۳۹۹: ۴۶)

در زمینه مسیره های انتقال منابع انرژی، ترکمنستان یک خط لوله کوچک احداث کرده است که سالانه حدود ۳ میلیارد مترمکعب گاز به ایران تحویل می دهد. مسیر طراحی شده دیگر، یک خط لوله به طول ۱۵۰۰ کیلومتر است که از طریق افغانستان به پاکستان و هندوستان می رود که به خط لوله تاپی موسوم است. وابستگی به روسیه بزرگ ترین چالش اقتصادی برای ترکمنستان است. عدم توافق بین آذربایجان و ترکمنستان در مورد نحوه تقسیم دریا اختلاف های دیگری را نیز بر سر مالکیت حوزه سردار (که آذربایجان به آن کیز گفته می شود) به وجود آورده است. (اسفندیار، ۱۳۹۵: ۱۳)

رژیم حقوقی دریای خزر:

تا پیش از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی مبتنی بر معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ میان ایران و شوروی بود که خزر را حوزه های مشاع میان دو کشور تعریف می کرد (طحانی، ۱۴۰۲: ۶۵). با ظهور کشورهای تازه استقلال یافته قزاقستان، ترکمنستان و جمهوری آذربایجان، وضعیت حقوقی این پهنه آبی با چالش های جدیدی مواجه شد و نبود چارچوب حقوقی چندجانبه، اختلافاتی در بهره برداری از منابع، تحدید حدود و کشتیرانی به همراه داشت. این تحولات، ضرورت تدوین رژیم حقوقی جدیدی را آشکار ساخت که در نهایت با امضای کنوانسیون وضعیت حقوقی دریای خزر در آکتائو در سال ۲۰۱۸، نخستین گام اساسی در سامان دهی حقوقی این دریا برداشته شد.

کنوانسیون وضعیت حقوقی دریای خزر (آکتائو، ۲۰۱۸)

کنوانسیون دریای خزر که طی پنجمین اجلاس سران کشورهای ساحلی در آکتائو قزاقستان توسط روسای جمهوری ایران، روسیه، قزاقستان، ترکمنستان و جمهوری آذربایجان امضا شد، یک رژیم حقوقی منحصربه‌فرد و جامع برای دریای خزر ایجاد کرد که به «قانون اساسی دریای خزر» شهرت یافته است.

بر اساس این کنوانسیون، اصول بنیادین زیر برای فعالیت طرف‌ها در دریای خزر مقرر شده است:

- احترام به حاکمیت، تمامیت ارضی، استقلال و برابری حقوقی کشورها؛
- عدم توسل به زور یا تهدید به زور و عدم مداخله در امور داخلی یکدیگر؛
- استفاده صلح‌آمیز از دریای خزر و تبدیل آن به منطقه‌ای امن و باثبات؛
- توسعه همکاری‌های دوستانه و حسن هم‌جواری؛
- تضمین امنیت و ثبات منطقه‌ای از طریق حل مسالمت‌آمیز اختلافات.

در حوزه نظامی نیز موارد زیر مورد تأکید قرار گرفت:

- حفظ موازنه پایدار تسلیحات و محدود ساختن توسعه توانایی‌های نظامی در حد معقول؛
- رعایت تدابیر اعتماد ساز با رویکرد شفافیت و پیش‌بینی‌پذیر؛
- ممنوعیت حضور نیروهای نظامی غیر ساحلی در دریای خزر؛
- ممنوعیت استفاده از قلمرو طرف‌ها برای اقدامات نظامی علیه سایر کشورهای ساحلی.

همچنین، کنوانسیون آزادی دریانوردی در خارج از آب‌های سرزمینی را با رعایت حقوق و مقررات کشورهای ساحلی و تأمین ایمنی دریانوردی تضمین کرده است.

امنیت ملی:

در مشهورترین بعدشناسی، پنج بعد سیاسی، اجتماعی-فرهنگی، نظامی، اقتصادی و زیست‌محیطی به‌عنوان ابعاد امنیت ملی ذکر شده است. (بیات، ۱۴۰۰: ۴۶)

امنیت اقتصادی:

امنیت اقتصادی عبارت است از میزان حفظ و ارتقای شیوه زندگی مردم یک جامعه از طریق تأمین کالاها و خدمات، هم از مجرای عملکرد داخلی و هم حضور در بازارهای بین‌المللی، درحالی که به‌طور سنتی امنیت اقتصادی دو عنصر اصلی - یکی استفاده از امکانات اقتصادی به‌عنوان اهرم دیگری بنیان اقتصادی قدرت نظامی - داشته است، افزایش وابستگی متقابل اقتصادی و سیاسی شدن فزاینده موضوعات اقتصادی، باعث ایجاد آسیب‌پذیری بیشتر دولت‌های ملی شده است، زیرا این واحدها بیش از هرزمانی در گذشته، برای تأمین نیازمندی‌های زندگی روزمره به یکدیگر وابسته هستند (علی‌یاری، ۱۴۰۱).

بین ثبات سیاسی و امنیت اقتصادی رابطه معنادار و غیرقابل انکاری وجود دارد. تنش‌های سیاسی فضا را دچار آشفتگی می‌کند درحالی که کشور برای حل مشکل اقتصاد، به افزایش سرمایه‌گذاری داخلی و به دنبال آن جذب سرمایه خارجی نیاز دارد. سرمایه‌گذاری با شعار دادن رشد پیدا نمی‌کند، بلکه نیاز به امنیت، ثبات و ایجاد فضای مناسب کسب‌وکار دارد (پازوکی، ۱۴۰۲)

توسعه اقتصادی و امنیت ملی:

توسعه اقتصادی در عصر حاضر، جزئی جدایی‌ناپذیر از منافع و امنیت ملی کشورها، به‌ویژه کشورهای فقیر، شده است. وابستگی این کشورها به قدرتهای صنعتی، نه تنها امنیت خارجی بلکه ثبات داخلی آن‌ها را نیز تهدید می‌کند. اقتصاد تک‌محصولی و اتکای بیش‌ازحد به صادرات محدود، آسیب‌پذیری آن‌ها را دوچندان می‌سازد؛ به‌گونه‌ای که کاهش قیمت نفت یا تحریم‌های اقتصادی، معادلات داخلی‌شان را به شدت برهم می‌زند. در نتیجه، شکاف میان کشورهای توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته، نه تنها امنیت ملی این کشورها بلکه ثبات جهانی را نیز به خطر انداخته و جهان را به آستانه بحران‌های جدی سوق داده است. (روشندل، ۱۳۹۹: ۱۵۵)

استخراج گسترده نفت و گاز، جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک دریای خزر را دگرگون ساخته و این منطقه را به عرصه‌ای برای رقابت قدرت‌های بزرگ و بازیگران فرا منطقه‌ای

تبدیل کرده است. در این میان، آمریکا، اتحادیه اروپا، چین، ترکیه، ناتو و رژیم صهیونیستی با تمرکز بر منابع انرژی خزر، در پی تأمین منافع استراتژیک خود هستند. از سوی دیگر، کشورهای ساحلی خزر نیز با اتخاذ رویکردهای متفاوت، بعضاً به سوی همکاری با یکی از این قدرت‌ها متمایل شده و به‌طور ناخواسته رقابت میان قدرت‌های بزرگ را به سطح رقابت‌های منطقه‌ای کشانده‌اند. این پیوند منافع، علاوه بر تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیکی، می‌تواند ثبات منطقه را تحت تأثیر قرار دهد و تحولات آن را به بخشی از معادلات کلان جهانی تبدیل کند. (اسفندیار، ۱۳۹۵)

تهدیدهای امنیت اقتصادی ایران در دریای خزر:

سه کشور جمهوری آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان به دلیل نداشتن سابقه حکومت ملی و نیز شرایط جغرافیایی حاکم بر آن‌ها (موقعیت بری) به دنبال تغییر و ارتقای جایگاه خود و تبدیل شدن به یک قدرت منطقه‌ای هستند. توسعه اقتصادی، از راه بستن قراردادهای تجاری با کشورهای اروپایی و شرکت‌های بزرگ نفتی و کشورهای منطقه‌ای مانند چین، برای بهره‌برداری از میدان‌های نفتی و انتقال این منابع انرژی به بازارهای جهانی، سبب ایجاد فضایی رقابتی بین کشورهای منطقه‌ای، فرا منطقه‌ای و شرکت‌های بزرگ جهانی شده است. نتیجه تمامی عوامل، ایجاد رقابت در منطقه، ایجاد فضایی پر از چالش و تنش به‌ویژه برای کشورهای ساحلی منطقه خزر است. شکل‌گیری پیمان‌های تسلیحاتی و نظامی به‌ویژه اجرای رزمایش‌های تسلیحاتی با حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای باهدف دور نگاه داشتن کشورهای ساحلی از مسائل امنیتی خزر (به‌ویژه ج.ا.ایران و روسیه)، نیز باعث تشدید فضای ناامن در خزر شده است، از سوی دیگر، وجود منابع انرژی و آبی و همچنین ویژگی‌های جغرافیایی کشورهای منطقه - موقعیت راهبردی، موقعیت بری و بحری - در سایه نداشتن همگرایی‌های منطقه‌ای، به مناقشه‌های سیاسی و راهبردی در زمینه ژئوپلیتیک دسترسی، منجر شده است. به کار نگرفتن دیپلماسی صحیح توسط کشورهای ساحلی خزر در حل مسائل منطقه‌ای، به‌ویژه مسئله تعیین مرز سیاسی و مشکل‌های ناشی از آن و نیز مسئله آلودگی منابع آب و آبی در خزر، به تشدید عوامل

منازعه در منطقه منجر شده و در نتیجه، حضور بیشتر قدرت‌های فرا منطقه‌ای را گسترش داده است که منافع کشورهای ساحلی را به خطر می‌اندازد. (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۸).

ایالات متحده برای کنترل تولید و انتقال منابع انرژی و خارج کردن ایران از معادلات انرژی منطقه، از عبور خط لوله انتقال انرژی شرق خزر از میان دریا حمایت می‌کند که این امر مستلزم تقسیم دریای خزر است زیرا در حالت دیگر یعنی استفاده مشاع از دریا و ایجاد اجماع در هرگونه فعالیت اقتصادی همه کشورهای حاشیه و حضور ایران در این جمع عملاً اهداف آمریکا را تأمین نخواهد کرد. لازم به ذکر است که هرچند متغیر اصلی رفتار کشورهای حاشیه را در رابطه با رژیم حقوقی دریای خزر می‌توان منابع نفت و گاز نامید، نباید تأثیر فاکتورهای دیگر از جمله ملاحظات امنیتی را از نظر دور داشت (شفقت‌رودسری، ۱۴۰۲: ۳۵).

قاچاق کالا، مواد مخدر و خوابار در منطقه خزر:

یکی از تهدیدهای آینده منطقه خزر، گسترش قاچاق مواد مخدر، جرائم سازمان‌یافته و فعالیت‌های جنایی در نواحی مرزی است. گرچه تاکنون این معضل تأثیر عمده‌ای بر سیاست‌های منطقه‌ای نداشته، اما رشد مصرف و قاچاق مواد مخدر در آسیای مرکزی زمینه‌ساز افزایش فساد و قاچاق سلاح خواهد شد. عبور کاروان‌های مواد مخدر از منطقه، امنیت خزر را به شدت تهدید کرده و به دلیل حضور شبکه‌های قاچاق بین‌المللی و ارتباط آنان با قدرت‌های فرامنطقه‌ای، نیازمند نظارت مستمر و بسیج امکانات گسترده برای مقابله با این تهدید است. بر پایه گزارش سازمان ملل، دو مسیر عمده قاچاق مواد مخدر در این حوزه عبارت‌اند از:

- مسیر قزاقستان، روسیه، اوکراین، مولداوی و ترکیه؛
- مسیر ازبکستان، ترکمنستان، دریای خزر، آذربایجان، گرجستان و ترکیه. (نامی،

۱۳۸۹: ۵۳).

فرصت‌های امنیت اقتصادی ایران در دریای خزر:

خلیج فارس و دریای خزر دو منطقه اصلی برآورنده نیاز روزافزون انرژی جهان در قرن بیست و یکم برای غرب اهمیت فراوانی دارد. منابع نفتی دریای خزر تا ۲۰۰ میلیارد بشکه تخمین زده شده است، در حالی که گمانه شرکت‌های فعال در منطقه میانگین ۹۰ میلیارد بشکه را تخمین می‌زنند که به میزان منابع نفتی کشف شده ایران نزدیک است. از طرفی فقط دو کشور حاشیه دریای خزر، ایران و روسیه، حدود ۷۰ درصد منابع شناخته شده گاز طبیعی جهان را در اختیار دارند (طحانی، ۱۴۰۲).

شبکه‌های حمل و نقل و خطوط انتقال انرژی:

شبکه‌های ارتباطی و راه‌های دسترسی از مهم‌ترین عناصر مورد توجه کشورها و جغرافیای نظامی است. طبقه‌بندی شبکه‌ی ارتباطی، نوع دسترسی و شرایط مناسب حمل و نقل و جابجایی نیروی انسانی و باربری از یک سو، دسترسی مطمئن به خطوط ارتباطی اساسی و مسیرهای عبوری پل‌ها و گذرگاه‌ها، تنگه‌ها، تونل‌ها و ساختمان‌ها از طرف دیگر، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردارند. وضعیت جاده‌ها، راه‌آهن، بندرها، فرودگاه‌ها و آبراهه‌های داخلی که تردد، حرکات و عملیات نظامی را تسهیل می‌بخشد و چگونگی پشتیبانی نیروها (و مردم) را میسر می‌سازد، در جغرافیای نظامی (و راهبرد دفاعی) جایگاه ویژه‌ای دارد و بسیاری از تصمیم‌گیری‌های نظامی (دفاعی) را متأثر می‌سازد (شفقت‌رودسری: ۱۴۰۲، ۱۴۶).

راه‌های انتقال نفت و گاز دریای خزر به بازارهای جهانی

سه جمهوری تازه استقلال یافته قزاقستان، ترکمنستان و جمهوری آذربایجان، به دلیل محصور بودن در خشکی، برای دسترسی به بازارهای جهانی ناگزیر به همکاری با کشورهای همسایه، به ویژه ایران و روسیه، هستند. این وضعیت جغرافیایی محدودیت‌های ژئوپلیتیکی و وابستگی سیاسی و اقتصادی برای این کشورها ایجاد کرده است. در این چارچوب، ایالات متحده با هدف دور نگه داشتن این کشورها از نفوذ ایران و روسیه، تقویت ترکیه و پیوند دادن این جمهوری‌ها به بلوک غرب تلاش می‌کند.

انتقال بلندمدت انرژی مستلزم توجه به امنیت مسیرها، ملاحظات حقوقی، مالی و تجاری، توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل و مدیریت ریسک‌های سیاسی، مالیاتی و زیست‌محیطی است. (احمدی پور، زهرا و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۴) مسیرهای اصلی انتقال شامل:

- **مسیر غربی:** انتقال از طریق ترکیه و گرجستان به دریای سیاه و اروپا با حمایت آمریکا و متحدان منطقه‌ای؛
- **مسیر شمالی:** انتقال از طریق روسیه به دریای سیاه؛
- **مسیر شرقی:** انتقال نفت و گاز به چین؛
- **مسیر جنوب شرقی:** عبور از ترکمنستان، افغانستان و پاکستان به آب‌های آزاد؛
- **مسیر جنوبی:** عبور از ایران به خلیج فارس، دریای عمان و اقیانوس هند.

ایران برای مسیر جنوبی دو راهکار مطرح کرده است: **سوآپ انرژی** (انتقال نفت به شمال ایران و تحویل معادل آن در جنوب) و **انتقال مستقیم از طریق خط لوله** به خلیج فارس. مزایای حمل‌ونقل در دریای خزر:

شامل کوتاهی مسیر، سرعت بالای انتقال کالا و اتصال به دریاهای بالتیک، سیاه و مدیترانه است. این مسیر می‌تواند به‌عنوان جایگزینی برای راه‌های جنوبی عمل کند، فشار بر بنادر خلیج فارس و دریای عمان را کاهش دهد و با گسترش همکاری‌های منطقه‌ای، موجب رونق بنادر شمالی ایران و بهره‌برداری بهتر از امکانات منطقه شود. (شفقت، ۱۴۰۲: ۱۵۶)

پیشینه‌های پژوهش

آجورلو و حسین‌پوردستکی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «ابعاد تأثیرگذاری نظامی شدن دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» در فصلنامه راهبرد دفاعی به این نتیجه رسیدند که یکی از عوامل اصلی بروز اختلاف و نظامی شدن دریای خزر، تنش‌های ناشی از اهمیت ژئواکونومیکی این منطقه و منابع نفت و گاز آن است. ایشان تأکید کردند که

مجموعه عوامل تنش‌زا با ماهیت اقتصادی و سیاسی در کنار هم موجب بی‌ثباتی و افزایش اختلافات بین کشورهای ساحلی خزر شده است.

بیک (۱۳۹۵) در رساله دکتری خود در دانشگاه عالی دفاع ملی با عنوان «تبیین تأثیر عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر راهبردهای دفاعی را در قالب ۳۶ عامل داخلی (۲۴ قوت و ۱۲ ضعف) و ۵۶ عامل خارجی (۱۹ فرصت و ۳۷ تهدید) دسته‌بندی کرده است. به نظر وی، مهم‌ترین عوامل کلان مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی ایران در دریای خزر به ترتیب شامل رژیم حقوقی دریای خزر، عامل نظامی، اقتصادی، سیاسی، طبیعی، زیست‌محیطی و انسانی هستند.

حسینی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «امنیت انرژی ایران در سایه نظامی‌گری در دریای خزر» که در فصلنامه ژئوپلیتیک منتشر شده، به تهدید امنیت خطوط لوله انرژی ایران به واسطه افزایش حضور نیروهای نظامی و رقابت‌های تسلیحاتی اشاره کرده است. وی تأکید دارد که این وضعیت می‌تواند موجب کاهش همکاری‌های بین‌المللی و تأخیر در اجرای پروژه‌های توسعه‌ای انرژی شود.

علیزاده (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر رقابت‌های نظامی در خزر بر تجارت دریایی ایران» در فصلنامه *مطالعات منطقه‌ای*، نشان داده است که افزایش تنش‌های نظامی در دریای خزر باعث کاهش سرمایه‌گذاری در بنادر ایرانی و افزایش هزینه‌های بیمه حمل‌ونقل دریایی شده که در نهایت منجر به کاهش تمایل شرکت‌های بین‌المللی برای استفاده از مسیرهای دریایی ایران گردیده است.

موسوی (۱۴۰۰) نیز در مقاله‌ای در فصلنامه *مطالعات منطقه‌ای* با عنوان «پیامدهای استقرار پایگاه‌های نظامی در خزر بر سرمایه‌گذاری‌های ایران»، بیان داشته که افزایش نگرانی‌های امنیتی ناشی از استقرار پایگاه‌های نظامی در خزر، موجب کاهش تمایل سرمایه‌گذاران خارجی برای توسعه زیرساخت‌های بندری ایران شده و روند توسعه بنادر را کند کرده است.

کریمی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای در مجله سیاست خارجی با عنوان «اثرات حضور نیروهای خارجی در خزر بر اقتصاد ساحلی ایران»، به کاهش امنیت مناطق ساحلی ایران در پی افزایش حضور نیروهای نظامی خارجی اشاره کرده است. به اعتقاد وی، این شرایط تأثیر منفی بر صنعت گردشگری، شیلات و سرمایه‌گذاری‌های مرتبط با بندار تجاری گذاشته و درآمدهای محلی را کاهش داده است.

رضایی (۱۴۰۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «نقش روسیه در نظامی سازی خزر و پیامدهای آن برای ایران» در فصلنامه امنیت ملی، به نقش برجسته ناوگان دریایی روسیه در افزایش فضای رقابتی و تشدید رقابت تسلیحاتی در خزر پرداخته است. وی معتقد است این شرایط، همکاری‌های اقتصادی ایران با کشورهای منطقه را تضعیف و فرصت‌های مشترک در حوزه انرژی و حمل‌ونقل دریایی را کاهش داده است.

شفقت‌رودسری (۱۴۰۲) در رساله دکتری خود در دانشگاه عالی دفاع ملی با عنوان «راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر» بر اهمیت استفاده بهینه از ظرفیت‌های ترانزیتی ایران و ایجاد روابط تجاری با همسایگان تأکید کرده است. به باور وی، یکی از اهداف اصلی راهبرد دفاعی ایران در خزر، جلوگیری از نظامی شدن این دریا در کنار بهره‌برداری از منابع انرژی و زیست‌محیطی گسترده آن است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر نوع در دسته تحقیقات کاربردی و توسعه‌ای قرار دارد. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و با رویکرد اکتشافی است. جامعه آماری این تحقیق برای مصاحبه و نظر خبرگی از بین صاحب‌نظران، اساتید دانشگاه، نخبگان کشوری و لشکری، ژئوپلیتیک، جغرافیای سیاسی، روابط بین‌الملل، اقتصاد و مطالعات منطقه‌ای حوزه قفقاز تشکیل شده و نسبت به مسائل حوزه خزر آگاه بوده و همچنین اساتید عضو هیئت‌علمی و مدیران سیاسی متخصص در حوزه‌ی راهبرد منطقه‌ای و بین‌المللی داخلی و خارجی، که حداقل دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد بوده و اکثر قریب به اتفاق آن‌ها بیش از دو دهه و بعضاً سه دهه در حوزه تخصصی خود تجربه داشتند بر اساس ویژگی‌های بالا تعداد افراد

با مشخصات بالا ۱۵ نفر به عنوان جامعه خبرگی انتخاب و با آن‌ها مصاحبه شد، علاوه بر خبرگان، از تعدادی از متخصصین امور امنیتی و نظامی با تحصیلات حداقل کارشناسی ارشد، دارای سابقه تحقیق و پژوهش و تخصص مرتبط با مسائل اقتصادی، امنیتی، سیاسی و حقوقی مرتبط با دریای خزر که تعداد آن‌ها ۷۰ نفر بود، پرسشنامه توزیع و نظراتشان اخذ گردید. تعداد ۷۰ نفر به عنوان جامعه آماری انتخاب شدند، با توجه به محدود بودن جامعه آماری در این تحقیق، حجم نمونه منطبق با جامعه آماری و به صورت تمام شمار در نظر گرفته شده است محقق ابتدا به جمع‌آوری اطلاعات از اسناد و مدارک پرداخت و در مرحله بعد با انجام مصاحبه اقدام به دریافت نظر صاحب‌نظران نموده و در ادامه با برگزاری دو مرحله جلسه خبرگی، اعتبار پرسشنامه مورد تأیید خبرگان این حوزه قرار گرفته، در نهایت با انتشار پرسشنامه، نظر جامعه آماری را دریافت نموده و سپس با جمع‌بندی اطلاعات به تجزیه و تحلیل آن پرداخته است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

- تجزیه و تحلیل کیفی داده‌ها

با تجزیه و تحلیل نظرات صاحب‌نظران و بررسی اسناد و مدارک موجود، تأثیر ظرفیت‌های نظامی و معاهدات نظامی- امنیتی کشورهای منطقه خزر بر امنیت اقتصادی ایران همچنین پس از مقایسه داده‌ها از روش‌های تقارب (هم‌گرایی)، تباین (واگرایی) و تقاطع استفاده نموده و در ادامه با هدایت اساتید خبره به یک استنباط درست و منطقی از داده‌های مرتبط باهدف این تحقیق دست‌یافته است که به شرح زیر احصا گردید.

مشکلات بهره‌برداری از میادین نفتی و انرژی

صرف منابع هنگفتی از کشور در رقابت تسلیحاتی

جلوگیری از رشد و توسعه کشور

تهدید منابع و ذخایر ایران در دریای خزر

اختلال در مسیرهای تجاری دریایی حیاتی ایران با نظامی سازی دریای خزر

اختلال در توافقنامه‌های همکاری اقتصادی و ایجاد مانع سرمایه‌گذاری خارجی در منابع انرژی منطقه

تحت تأثیر قرار دادن کریدورهای صادراتی و وارداتی کشور ایران
تبدیل شدن دریای خزر به میدان درگیری‌ها و رقابت‌های اقتصادی
تبدیل شدن منطقه خزر به آوردگاه رقابت چین با سایر قدرت‌های بزرگ
کنار گذاشتن ایران از خطوط انتقال انرژی

کاهش نقش تأثیرگذاری ایران در معادلات نفت جهان

گرفتن سهم ایران از انرژی دریای خزر

تضعیف طرح‌های معاوضه (سوآپ)

تسلط شرکت‌های غربی بر منابع نفت و گاز حوزه خزر

چالش در تعیین رژیم حقوقی دریای خزر

عدم هماهنگی در اقدام علیه قاچاق کالا، مواد مخدر و خاویار در منطقه خزر

- تجزیه و تحلیل کمی داده‌های تحقیق

- تجزیه و تحلیل کمی و آماری اطلاعات به دست آمده از پرسش‌نامه‌ها:

در این بخش برابر روش و به ترتیب سؤالات پرسش‌نامه، تجزیه و تحلیل‌های زیر انجام گردید:

- چهار سؤال شناسایی جامعه نمونه مورد تجزیه و تحلیل توصیفی قرار گرفت.

- میزان اهمیت شاخص‌ها که با مقیاس لیکرت (۵=خیلی زیاد، ۴=زیاد، ۳=متوسط، ۲=

کم و ۱=خیلی کم) اندازه‌گیری شده مورد تجزیه و تحلیل توصیفی قرار گرفت و پارامترهای

میانگین و واریانس و ضریب پراکندگی محاسبه گردید و شاخص‌های هر مؤلفه با استفاده

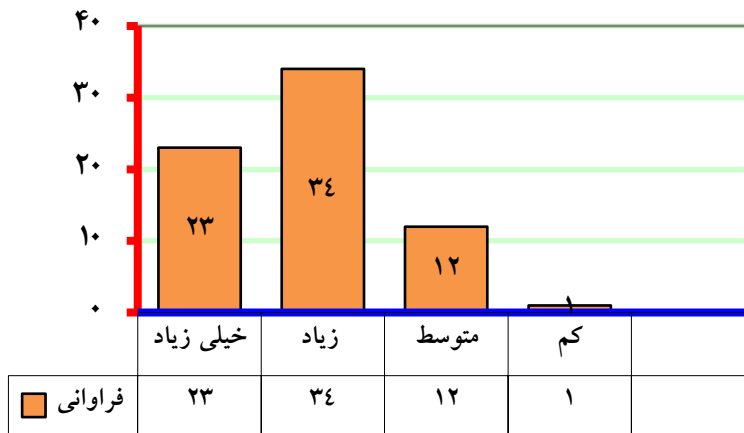
از فرمول فریدمن و ضریب پراکندگی کمتر اولویت‌بندی شدند.

جهت استنباط پارامترهای جامعه از آماره‌ها از محاسبه فاصله اطمینان ۹۵ درصد، آزمون تی- استیودنت و آزمون کای- مربع استفاده شد. برای وجود ارتباط بین شاخص‌ها با بعد امنیت اقتصادی از محاسبه ضریب توافقی استفاده شده است. در نهایت برای تأیید وجود ارتباط بین مؤلفه‌ها با بعد امنیت اقتصادی از محاسبه آماره آزمون کای- مربع استفاده شده است.

جدول شماره ۱-۴- توزیع فراوانی میزان اهمیت شاخص‌های مرتبط با بعد امنیت اقتصادی

اولویت در مؤلفه	ضریب تغییرات	واریانس	میانگین	میزان اهمیت					شاخص
				خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۱	۰/۱۱۰۴	۰/۲۵۲	۴/۵۴	۰	۰	۰	۳۲	۳۸	۱
				۰	۰	۰	%۴۵/۷	%۵۴/۳	
۲	۰/۱۲۴۷	۰/۳۴۰	۴/۶۷	۰	۰	۴	۱۵	۵۱	۲
				۰	۰	%۵/۷	%۲۱/۴	%۷۲/۹	
۱۲	۰/۲۱۷۷	۰/۶۹۵	۳/۸۳	۰	۱	۲۸	۲۳	۱۸	۳
					%۱/۴	%۴۰	%۲۲/۹	%۲۵/۷	
۳	۰/۱۴۶۰	۰/۴۰۲	۴/۳۴	۰	۰	۶	۳۴	۳۰	۴
				۰	۰	%۸/۶	%۴۸/۶	%۴۲/۹	
۹	۰/۱۹۳۵	۰/۶۰۸	۴/۰۳	۰	۳	۱۱	۳۷	۱۹	۵
					%۴/۳		%۵۲/۹	%۲۷/۱	
۱۰	۰/۱۹۵۳	۰/۵۸۹	۳/۹۳	۰	۳	۱۴	۳۸	۱۵	۶
				۰	%۴/۳	%۲۰	%۵۴/۳	%۲۱/۴	
۸	۰/۱۷۹۳	۰/۵۴۸	۴/۱۳	۰	۳	۶	۴۰	۲۱	۷
				۰	%۴/۳	%۸/۶	%۵۷/۱	%۳۰	
۷	۰/۱۷۶۲	۰/۵۵۶	۴/۲۳	۰	۳	۴	۳۷	۲۶	۸
				۰	%۴/۳	%۵/۷	%۵۲/۹	%۳۷/۱	
۶	۰/۱۷۴۰	۰/۴۹۲	۴/۰۳	۰	۳	۷	۴۵	۱۵	۹
				۰	%۴/۳	%۱۰	%۶۴/۳	%۲۱/۴	

اولویت در مؤلفه	ضریب تغییرات	واریانس	میانگین	میزان اهمیت					شاخص
				خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۵	۰/۱۷۱۳	۰/۴۶۳	۳/۹۷	۰	۰	۱۷	۳۸	۱۵	۱۰
				۰	۰	%۲۴/۳	%۵۴/۳	%۲۱/۴	
۴	۰/۱۵۰۸	۰/۳۲۴	۳/۷۷	۰	۰	۲۱	۴۴	۵	۱۱
				۰	۰	%۳۰	%۶۲/۹	%۷/۱	
۱۱	۰/۱۹۸۰	۰/۶۳۷	۴/۰۳	۰	۰	۲۱	۲۶	۲۳	۱۲
				۰	۰	%۳۰	%۳۷/۱	%۳۲/۹	
-	۰/۱۶۹۷	۰/۵۴۸	۴/۱۳	۰	۱	۱۲	۳۴	۲۳	میانگین
				۰	%۱/۴	%۱۷/۱	%۴۸/۶	%۳۲/۹	

نمودار شماره ۱-۴- توزیع فراوانی بُعد امنیت اقتصادی

توصیف و تفسیر:

با توجه به جدول و نمودار فوق، نتایج حاصله بیانگر این مطلب است که از تعداد ۷۰ نفر پرسش‌شوندگان (افراد نمونه) تعداد ۲۳ نفر (۳۳ درصد) گزینه خیلی زیاد، تعداد ۳۴ نفر

(۴۹ درصد) گزینه زیاد، تعداد ۱۲ نفر (۱۷ درصد) گزینه متوسط و تعداد ۱ نفر (۱ درصد) گزینه کم را انتخاب نموده‌اند. در نتیجه ۸۲ درصد افراد نمونه معتقدند شاخص‌های تعریف‌شده در این بُعد، به میزان زیاد به بالا بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تأثیر داشته و دارای اهمیت هستند.

جدول شماره ۲-۴- محاسبه مقادیر استنباطی بُعد امنیت اقتصادی

شاخص	فاصله اطمینان		آماره آزمون T	نتیجه	آماره آزمون کای مربع	ضریب توافقی
	حد پایین	حد بالا				
۱	۱/۴۲	۱/۶۶	۲۵/۷۳	تأیید	۹/۵۱	۰/۳۴۵
۲	۱/۵۳	۱/۸۱	۲۳/۹۹	تأیید	۵۱/۸۰	۰/۶۵۲
۳	۰/۶۳	۱/۰۳	۸/۳۱	تأیید	۲۳/۶۰	۰/۵۰۲
۴	۱/۱۹	۱/۴۹	۱۷/۷۱	تأیید	۱۹/۶۵	۰/۴۶۸
۵	۰/۸۴	۱/۲۱	۱۱/۰۴	تأیید	۳۶/۲۸	۰/۵۸۴
۶	۰/۷۴	۱/۱۱	۱۰/۱۲	تأیید	۳۷/۰۸	۰/۵۸۸
۷	۰/۹۵	۱/۳۰	۱۲/۷۵	تأیید	۴۹/۲۰	۰/۶۴۳
۸	۱/۰۵	۱/۴۰	۱۳/۷۹	تأیید	۴۸/۲۸	۰/۶۳۹
۹	۰/۸۶	۱/۱۹	۱۲/۲۷	تأیید	۶۱/۸۸	۰/۶۸۵
۱۰	۰/۸۱	۱/۱۳	۱۱/۹۴	تأیید	۱۳/۹۱	۰/۴۰۷
۱۱	۰/۶۳	۰/۹۱	۱۱/۳۴	تأیید	۳۲/۹۴	۰/۵۶۵
۱۲	۰/۸۴	۱/۲۲	۱۰/۷۸	تأیید	۱۱/۵۴	۰/۳۷۵
میانگین	۰/۹۶	۱/۲۹	۱۴/۱۵	تأیید	۳۱/۳۰	۰/۵۵۶

با توجه به مقادیر ستون آماره آزمون تی- استیودنت و مقایسه آن با مقدار بحرانی (۱/۶۴) همه شاخص‌ها تأیید شده‌اند. با توجه به سطر آخر می‌توان گفت در مجموع؛ شاخص‌های این بُعد مورد تأیید قرار گرفته است.

با توجه به ضریب توافقی (ستون آخر) وجود ارتباط همه شاخص‌های این بُعد نیز تأیید می‌گردد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

رویکرد حکومت‌های کرانه دریای خزر، رسیدن به منافع حداکثری در جهت تأمین امنیت ملی کشورشان است؛ یکی از مرسوم‌ترین روش‌ها در تحقق این هدف، ایفای نقش حاکمیت از طریق کسب برتری در قدرت نظامی است که در قالب افزایش ظرفیت‌ها، تجهیزات و امکانات نظامی صورت می‌پذیرد. با توجه به یافته‌های این تحقیق، نظامی‌گری در دریای خزر چه به لحاظ کمی و کیفی رو به رشد و افزایش است. در همین حال این موضوع سبب شده تا هر یک از پنج کشور همسایه دریای خزر، سیاست‌های متفاوتی را نسبت به گذشته اتخاذ نمایند. کشورهای حاشیه دریای خزر برخلاف مواضع اعلامی که دریای خزر را دریای صلح و دوستی می‌دانند، عملاً در حال توسعه و افزایش تجهیزات، امکانات و ظرفیت‌های نظامی خود هستند.

هر یک از کشورهای ساحلی راهبرد مخصوص خود را در تأمین امنیت ملی دارند که بر تحولات حوزه خزر نیز اثرگذار است. به عبارتی دیگر هر یک از این بازیگران متناسب با نقاط قوت و ضعف دیگران به اتخاذ سیاست‌های خود در این دریا پرداخته‌اند. بدیهی است که این امر زمینه‌ساز حضور فعال کشورهای ساحلی حوزه دریای خزر و بعضاً ورود قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در قالب موضوعات؛ اقتصادی، سیاسی، امنیتی و نظامی گردیده است.

امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران به معنای توانایی تأمین نیازهای جامعه و مردم رفاه و معیشت اقتصادی توسعه صنعتی فناوری اقتصادی و تجاری از طریق حفظ اصول سازمان دهنده و ساختار نظام اقتصاد ملی و دسترسی آزاد به منابع سرمایه و بازار جهانی انتقال انرژی و عدم آسیب‌پذیری از تهدیدات ساختاری و کارگزاری اقتصادی است. در مورد اهمیت نقش عامل اقتصاد همین بس که شکست شوروی و اردوگاه شرق در برابر اردوگاه غرب در عرصه اقتصاد رقم خورد و نه در عرصه نظامی. این واقعیت را می‌توان

نقطه چرخشی در قلمرو مسائل امنیتی به شمار آورد. تحکیم بنیه اقتصادی و صنعتی یک کشور پشتوانه‌ای است برای قدرت نظامی آن کشور؛ تقویت قدرت نظامی بدون پشتوانه اقتصادی و صنعتی میسر نیست. با افزایش توانایی‌های اقتصادی کشورهای ساحلی به علت درآمدهای نفتی و تمایل این کشورها به حفظ و حراست از منافع خود و رفتن به سمت راه‌های یک‌جانبه و نظامی است.

این مسئله در حال حاضر که نقش جنگ‌افزارها و هزینه تهیه آن‌ها به‌طور بی‌سابقه‌ای بالا رفته است مبرم‌تر از هر زمان دیگری به چشم می‌خورد.

با بررسی پاسخ‌های ارائه‌شده توسط صاحب‌نظران و نخبگان و همچنین نتایج محاسبات آماری حاصل از پرسش‌نامه در پاسخ به سؤال اصلی تحقیق باید اذعان داشت: مهم‌ترین پیامدهای نظامی شدن دریای خزر بر امنیت اقتصادی عبارت‌اند:

۱- تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیک و تهدید امنیت انرژی در دریای خزر (حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای - آمریکا و ناتو- از طریق توسعه همکاری‌های نظامی با جمهوری‌های آذربایجان و قزاقستان و ترکمنستان و افزایش تنش‌های امنیتی که می‌تواند بهره‌برداری ج.ا. ایران را به منابع نفت و گاز با چالش مواجه سازد).

۲- افزایش هزینه‌های دفاعی و تقویت نیروهای مسلح ایران در خزر (جمهوری اسلامی ایران برای حفظ امنیت مرزهای آبی خود در دریای خزر باید هزینه‌های نظامی خود را افزایش دهد و با همین نسبت از توسعه زیرساخت‌های اقتصادی و تجاری خود بازمی‌ماند)

۳- تهدید منابع و ذخایر ایران در دریای خزر (کاهش ذخایر ماهیان خاویاری به دلیل فعالیت‌های نظامی و آلودگی دریای خزر، یکی از پیامدهای مهم اقتصادی مرتبط با نظامی شدن دریای خزر است)

پیشنهاد‌های اجرایی تحقیق:

- با محوریت وزارت امور خارجه، وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح و با همکاری سازمان بنادر و دریانوردی نسبت به تدوین و پیگیری انعقاد توافق‌نامه‌های دوجانبه یا چندجانبه با کشورهای ساحلی خزر برای تضمین امنیت تأسیسات حیاتی و اقتصادی،

شامل بنادر، خطوط لوله نفت و گاز و مراکز صنعتی کلیدی به منظور ارتقاء امنیت این تأسیسات در برابر تهدیدات خارجی از طریق همکاری‌های نظامی و امنیتی اقدام گردد.

- وزارت راه و شهرسازی، شرکت فرودگاه‌ها و ناوبری هوایی کشور و سازمان سرمایه‌گذاری خارجی به صورت پروژه‌های مشارکتی نسبت به احداث اسکله‌هایی برای پهلوگیری شناورهای سنگین و بهره‌برداری بهینه از ظرفیت فرودگاه‌های شمال کشور باهدف تقویت زیرساخت‌های ترابری تجاری همچنین امکان احداث یک فرودگاه تجاری جدید در شمال کشور برای نشست و برخاست پرنده‌های سنگین اقدام نماید.

- وزارت راه و شهرسازی، سازمان بنادر و دریانوردی و بخش خصوصی داخلی و خارجی نسبت به تکمیل و توسعه شبکه ریلی در شمال کشور، از جمله اتصال بنادر نوشهر، امیرآباد، فریدون کنار و محمودآباد به خطوط ریلی سراسری و تکمیل خط آهن آستارا - رشت اقدام نمایند تا سهم ایران در زنجیره ترانزیتی منطقه خزر را افزایش داده و زمینه‌ساز تبدیل شدن کشور به قدرت برتر دریامحور در این حوزه شود.

- وزارت نفت، سازمان بنادر و دریانوردی و نهادهای سرمایه‌گذاری در واگذاری بخشی از اسکله‌های شمالی و جنوبی کشور در قالب قراردادهای اجاره به کشورهای ساحلی خزر باهدف ایفای نقش فعال در سوآپ نفت و گاز، اقدام نمایند.

- وزارتخانه‌های اقتصادی و کمیسیون‌های تخصصی مجلس شورای اسلامی به منظور طراحی راهبردی جامع برای توسعه پایدار منطقه خزر اقدامات زیر را به عمل آورند:

- ارتقاء زیرساخت‌های بنداری و تبدیل بنادر شمالی ایران به بنادر نسل جدید با فناوری‌های هوشمند.
- توسعه گمرکات، مناطق آزاد تجاری و بازارچه‌های مرزی متناسب با ظرفیت‌های اقتصادی حوزه خزر.
- بهبود زیرساخت‌های مرتبط با صنعت شیلات و آبی‌پروری در سواحل خزر.
- فراهم‌سازی زمینه‌های مشارکت ایران در پروژه‌های اقتصادی کشورهای دیگر حاشیه خزر.
- استفاده حداکثری از ظرفیت‌های سازمان‌های منطقه‌ای نظیر اکو، بریکس، سازمان همکاری شانگهای، سیکا، طرح کریدور شمال - جنوب و راه‌آبی لاجورد.

راه‌کارهای راهبردی ج.ا. ایران برای مقابله با پیامدهای نظامی شدن دریای خزر:

- الف) ایجاد تعادل بین سیاست‌های نظامی سازی
 ب) توسعه دیپلماسی هوشمند در حوزه‌های عمومی، دفاعی و دریایی
 ج) توسعه بنادر غیرنظامی در سواحل دریای خزر
 د) توجه به اقتصاد ژئوپلیتیکی و ژئواکونومی در دریای خزر

قدردانی

از ریاست محترم دانشکده علوم اجتماعی دافوس آجا بابت پیگیری‌ها و هماهنگی‌های لازم جهت برگزاری جلسات خبرگی پژوهش حاضر و نیز کلیه اندیشمندان و پژوهشگرانی که در خلال تحقیق خالصانه دیدگاه‌ها و نقطه نظرات علمی و کارشناسی خود را ارائه نمودند، تشکر و قدردانی می‌گردد.

منابع

- ابراهیمی، حامد، اخباری، محمد. (۱۳۹۹). مقاله پژوهشی تبیین متغیرهای اقتصادی محیط پیرامونی اثرگذار بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی کشورهای حوزه دریای خزر)- فصلنامه علمی امنیت ملی سال دهم- شماره ۳۶
- آجورلو، محمدجعفر، حسین‌پوردستکی، ابودر. (۱۳۹۲). تبیین ابعاد تأثیرگذاری نظامی شدن دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه راهبرد دفاعی، شماره ۴۸
- احمدی‌پور، زهرا، قادری، حاجت، ملاحسینی، مصطفی، اردکانی، رضا. (۱۳۹۳). تبیین ژئوپلیتیکی شکل‌گیری سازمان منطقه‌ای در حوزه ژئوپلیتیکی خزر، آسیای مرکزی، آفاق امنیت
- اسفندیار، آتنا. (۱۳۹۵). بررسی جایگاه و اهمیت منطقه دریای خزر در امنیت انرژی ایران، مطالعات امنیت اقتصادی، شماره ۱۰۶
- بیات، بهرام. (۱۴۰۰). نظریه‌های امنیت ملی، تهران، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی
- پازوکی، مهدی، تأثیر منفی تنش سیاسی و نظامی در اقتصاد و بازار، ستاره صبح آنلاین، ۱۴۰۲/۱۱/۰۱، شماره ۲۲۰۲

- جعفری ولدانی، اصغر، حسینی، سید محمدحسین حسینی. (۱۳۹۶). تأثیر فعالیت‌ها نظامی بازیگران فرا منطقه‌ای حوزه خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۹۷
- روشندل، جلیل. (۱۳۹۹). امنیت ملی و نظام بین‌المللی، تهران، سمت، چاپ ۱۲
- شفقت رودسری، آریا. (۱۴۰۲). رساله دکتری، راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر، دانشگاه عالی دفاع ملی
- شیخ‌الاسلامی، محمدحسن، حسینی، سید محمدحسین - شیرواند، صارم. (۱۳۹۴). تأثیر نظامی کردن حوزه دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز
- طحانی، غلامرضا. (۱۴۰۲). رساله دکتری، الگوی امنیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر
- علی‌یاری، فرشاد؛ سیف، اله‌مراد؛ کمالی. (۱۴۰۱). روزبه. نقش ثبات و امنیت اقتصادی در الگوی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران «مطالعات دفاعی/ استراتژیک ۲۰، شماره ۸۷
- قاسمی، محمدمهدی. (۱۳۹۴). بررسی نقش بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در منطقه ژئوپلیتیکی دریای خزر
- مرادیان، محسن (۱۳۹۴). نشریه دیده‌بان امنیت ملی نظامی‌گری در دریای خزر
- نامی، محمدحسن. (۱۳۸۶). زیرساختار داده‌های مکانی منطقه‌ای دریای خزر و خلیج فارس - سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح - تهران
- Abilov, Shamkhal (2015), "The New Great Game Over the Caspian Region: Russia, The USA and China in the Same Melting Pot", *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*
- Thomas, Timothy L (2014), "Russian National Intrests and the Caspian Sea", *Journal of International Affairs*, Vol. IV.
- @defence_news, 2024, 6 March کانال خبری وقایع‌الاتفاقیه نظامی؛